UO'K 811.512.133'255.2+821.512.133-94

"BOBURNOMA" DAGI IZOFIY BIRIKMALI HAYVONOT VA NABOBOT NOMLARINING INGLIZCHA TARJIMALARI TAHLILI

Zayniyeva Yulduz Faxriddinovna,
Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti tayanch doktoranti
zayniyevayulduz1@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqola Bobur Mirzo tomonidan yozilgan "Boburnoma" asaridagi izofiy birikmalar orqali ifodalangan hayvonot va nabobot olamiga oid joy nomlarining ingliz tiliga tarjimasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot davomida asarda uchraydigan hayvonlar va o'simliklarning tasvirlash uslubi, ularning badiiy xususiyatlari hamda tarjima jarayonida uchraydigan leksik va semantik muammolar o'rganiladi. Maqola J. Leyden-Erskin, Susanna Beverij va V.Tekston tomonidan amalga oshirilgan "Boburnoma" tarjimalariga tayangan holda izofiy birikmalarni ingliz tiliga o'girishdagi badiiy va mazmuniy masalalariga e'tibor qaratilgan. Tadqiqotda asliyat va tarjimalar o'rtasidagi farqlar, Bobur uslubining saqlanishi hamda zamonaviy o'quvchiga asliyat mazmunini yetkazish xususiyatlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Boburnoma, izofiy birikmalar, sheriy obiy, xukiy obiy, yabruhussanam, tarjima, Jon Leyden va Vilyam Erskin, Annetta Beveridge va Vilyer Tekston.*

АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДОВ НАЗВАНИЙ ЖИВОТНЫХ И РАСТЕНИЙ С ИЗОФЕТНЫМИ КОНСТРУКЦИЯМИ В "БАБУР-НАМЕ"

Аннотация. *Данная статья посвящена анализу перевода на английский язык названий мест, связанных с миром животных и растений, выраженных через изафетные конструкции в произведении «Бабур-наме», написанном Бабуром Мирзой. В ходе исследования изучаются способы описания животных и растений, их художественные особенности, а также лексические и семантические проблемы, возникающие в процессе перевода. Статья основана на переводах «Бабур-наме», выполненных Дж. Лейден-Эрскином, С. Бевериджем и В. Текстоном, и акцентирует внимание на художественных и содержательных аспектах передачи изафетных конструкций на английский язык. В работе анализируются различия между оригиналом и переводами, сохранение стиля Бобура, а также особенности донесения содержания оригинала до современного читателя.*

Ключевые слова: *«Бабур-наме», изафетные сочетания, аллигатор, дельфин, мандрагора, перевод, Джон Лейден и Уильям Эрскин, Аннетта Бевериджем и Вильер Текстон.*

THE ANALYSIS OF THE ENGLISH TRANSLATIONS OF ANIMAL AND PLANT NAMES WITH IZAFA CONSTRUCTIONS IN "BOBURNOMA"

Abstract. *This article is dedicated to the analysis of the English translations of animal and plant names expressed in Babur Mirza's work "Boburnoma". The study explores the descriptive style used for flora and fauna in the text, focusing on their artistic features and the challenges encountered during translation. The research relies on the translations of "Baburnama" translated by J. Leyden-Erskine, Susannah Beveridge, and Wheeler Thackston to search the lexical and semantic correspondences to the izafas in English. The article provides a comparative analysis of the original text and its' translations, highlighting the preservation of Bobur's style and the adaptations for todays' readers.*

Keywords: *"Boburnoma", izafas, alligator, water-hog, mandrake, translation, J.Leyden-V.Erskine, Annette Beveridge, Wheeler Thackston.*

Kirish. Zahiriddin Muhammad Bobur, nafaqat o'zining tarixiy va siyosiy faoliyati, qolaversa, adabiy merosi bilan ham tanilgan buyuk shaxsdir. Uning eng mashhur asari "Boburnoma" o'zining boy tarixiy ma'lumotlari bilan birga, tabiatga bo'lgan hurmat va qiziqishni aks ettirgan asar sifatida ham alohida e'tiborga loyiq. "Boburnoma"da hayvonot va nabotot dunyosining tasvirlanishi, nafaqat estetik go'zallikni ko'rish, balki ular haqida ilmiy aniq ma'lumotlarni ham taqdim etganini ko'ramiz.

Biologiya fanlari doktori, Karimjon Toyjonov hamda, biologiya fanlari nomzodi Marhamat Matvafaevaning tadqiqotlarida," Boburnoma" asarida, Farg'ona vodiysi, Samarqand, Kobul va Hindistonda

tarqalgan 150 dan ziyod o‘simlikning nomi, ta'rifi, tarqalishi va yana o‘zbekcha, arabcha va hindcha nomlari ham batafsil berilgan. Bundan tashqari, asarda hayvonlarning 180ga yaqin turi qayd etilgan bo‘lib, ularning ayrimlari hozirgi kunda ham respublikamizda mavjuddir. Jumladan, sutemizuvchilarning 15 turi, qushlarning 33 turi, suv va quruqlikda yashovchi jonzotlarning bir necha turi uchraydi deb ma’lumot berib o‘tadi.

Tadqiqot obyekti. Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori M. Amonov tadqiqotlarida esa “Boburnoma” asarida Hindistondagi juda ko‘p hayvon, o‘simlik va mevali daraxtlar, ularning xususiyatlari haqida ma'lumot berilganligini ta’kidlab, jumladan, hayvonlardan: fil, kark, sahroyi govmish, nilagov, ko‘tahpoy, jayran, maymun, sichqon, tovus, to‘ti, lo‘cha, durroj, kanjal, pul-pakor, sahroyi tovuq, bo‘dana, xarchal, soras, manik, laklak, bo‘zak, zumaj kabilar yozilganini, o‘simlik va mevalardan: kayla (banan), anbuli(xurmoyi hindi), mahva, kirni, joman, kamrak, kadhil, badhal, biyr, karunda, panyola, gular, omila va boshqalar. Bobur o‘zi tasvirlab bergan o‘simlik, meva va hayvonlarning fors, arab tillaridagi nomlari va izohlarini batafsil bayon qilganligini yozadi. U tasvirlab bergan ayrim o‘simlik va hayvonlar nomi fors-tojikcha izofali birikma shaklida uchraydi deb izohlaydi olim o’z tadqiqotida; sheri obiy-alligator, xuki obiy-tyullen', dengiz cho‘chqasi, qo‘tosi bahriy-begemot, mushi mushkin-sichqonning bir turi, ro‘bai parron-uchuvchi tulki, tulkining bir turi, daraxti ko‘hiy-tog‘ daraxti, chirunchi.

Bu tog‘ elidin mato' nofa, mushk va qo‘tosi bahriy va za'faron va surb va misdur (BN:250-bet).

Yana chirunchidur, daraxti ko‘hiy emish. Bizning bog‘larda uch-to‘rt tup bor ekandur, so‘ngra bildim (BN:261-bet) deb misollar bilan tahlil qilib beradi.

Qo‘llanilgan metodlar. Ushbu ma’lumotlardan ilhomlanib, izofiy birikmali ba’zi hayvon nomlari va o‘simlik nomlarining inglizcha tarjimalari bilan qiziqib qoldik va bevosita ularni tahlilga tortdik.

1-jadval.

Asliyat	**Tabdil**	**J.Leyden-W.Erskine**	**Susannah Beveridge**	**Wh.Thackston**
шери обий [203]	сув шери [211]	the alligator [323]	the water-tiger (crocodile) [501]	the alligator (This is a ghariyal, a different type of alligator.) [342]
хуки обий [203]	сув чўчқаси[211]	The water-hog [323]	The water-hog (the porpoise) [502]	the dolphin [342]
муши мушкин [111]	мушкин сичқон [110]	the musk-rat [145]	the musk-rat [214]	a muskrat [177]
қўтоси баҳрий [197]	денгиз қўтоси [204]	the mountain-cow [313]	b:hri-qutas [either yak or the tassels of the yak] [485]	yak-tails [332]
рўбайи паррон [111]	учар тулки [110]	the flying-fox [145]	The flying-squirrel [213]	the flying-foxes [176]
дарахти кўҳий [205]	тоғ дарахти [213]	…the chirunji. This tree grows on the hills. [327]	The chirunji (Buchanania latifolia) This tree had been understood to grow in the hills,..[508]	The chironjia nut tree is said to grow in the mountains. [345]
Ябруҳуссанам [36]	Ябруҳ ус-санам [31]	The Yabruj-ussannam is the plant called the mandragora or mandrake [6]	the mandrake [11]	Belladonna [39]
олуйи бухорий [61]	Бухоро қаролиси [57]	The pruin or plum of Bokhara [53]	The Bukhara plum [82]	Bukhara plums [87]
себи Самарқанд [35]	Самарқанд олмаси [30]	the apples of Samarkand [4]	a Samarkand apple [8]	Apples of Samarkand [38]

Olingan natijalar va ularning tahlili. Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinadiki, izofa tarjimada hech qanday qiyinchilik tug‘dirmayotgandek va asliyatdagi nomlar tarjimasining ekvivalentlari orqali berilishi yana-da biz uchun juda muhim sanaladi.

Boburnoma asaridagi “sheri obiy” (water tiger) izofiy birikmasining tarjimalarini tahlil qilishda uch tarjimonlarning yondashuvlarini ko‘rib chiqamiz. Bu yerda Boburning asl matnidan foydalanib, uning turli tarjimalarini qanday ifodalashlari va izofiy birikmalarni aks etish masalasi ko‘riladi.

Asliyatda shunday berilgan: *Сув ҳайвоноти: бир **шери обийдур**, қора сувларда бўладур, гиласға мушобаҳати бор. Дерларким, кишини ва балки говмишни олур эмиш.* [203]

Bu yerda Bobur suv hayvonini “sheri obiy” deb ataydi, ya’ni bu izofiy birikma orqali “sher” va “obiy” (suv) orasidagi bog‘lanishni ko‘rsatadi. Bu joyda “i” izofa tarzida keladi.

Asliyat matni J. Leyden-W.Erskin tarjimasida quyidagicha aks etadi: “Of the aquatic animals, one of is ***the alligator***. It dwells in standing waters, and resembles the crocodile. They say that it carries off men, and even buffaloes.”

Tarjimonlar “alligator” va “crocodile” so‘zlarini *sheri obiy* ornida qo‘llaydilar. O‘ylaymizki, ushbu ekvivalentni qo‘llab asliyat ma’nosiga yaqin, tushunarli uzatishga erishganlar.

Susanna Beverij esa quyidagicha o‘giradi: “One of ***the water-tiger (crocodile***). This is in the standing-waters. It is like a lizard” [501].

Agar tarjimalar xususida so‘z borganda Beverij tarjimasida “water-tiger” (suv sheri) tasvirlanishi ham yomon emas. Uning tarjimadagi “like a lizard” (kaltakesakga o‘xshashligi bor) iborasi asl matndagi “kalsg‘a mushobahati bor” (kaltakesakka o‘xshashligi bor) iborasi bilan parallel, ammo “crocodile” deb ko‘rsatilgan hayvon biroz noaniq bo‘lib qoladi. Bu tarjima hayvonning o‘ziga xos xususiyatini aniq ifodalaydi, ammo “sheri obiy” iborasining badiiy ma’nosini to‘liq tushuntirish uchun kengroq izoh talab etadigan jarayondir.

V.Tekston esa shunday tarjima qilinadi: “One is ***the alligator***, (This is a ghariyal, a different type of alligator.) which lives in still waters and resembles a lizard. They say it carries off not only men but also oxen.” [342]

V.Tekston tarjimasi yanada aniqroq. U “ghariyal” (g‘ariyal) deb nomlangan maxsus turdagi alligatorni kiritadi. “Still waters” (suvda yashirinib yotadi) va “resembles a lizard” iboralari asl matnga juda yaqin bo‘lib, “carries off not only men but also oxen” (kishini va govmishni olib ketadi) qismida hayvonning kuchi va xavfini ifodalaydi. Ushbu tarjima, nafaqat “water-tiger”ni, balki “g‘ariyal”ni aniq tasvirlash orqali o‘quvchiga to‘liq tushuncha bermoqda.

Asliyat matndagi “sheri obiy” (water tiger) iborasi, J.Leyden-Erskin va Beverij tarjimalarida “alligator” yoki “water-tiger” sifatida ko‘rsatilgan. Bu yerda “sheri obiy” atamasi o‘zbek tilida “sher” va “obiy” (suv sheri) so‘zlarining birlashmasi bo‘lib, o‘sha hayvonning tabiiy xususiyatlarini – kuchli va yovvoyi ekanligini, suvda yashashini ifodalaydi. Beverij va Tekston tarjimalari “resembles a lizard” (kaltakesakka o‘xshash) deb kiritilgan, bu “kalsg‘a mushobahati bor” iborasi bilan mos tushadi.

“Boburnoma” asaridagi “huki obiy”ning tarjimalaridagi farqlarni tahlil qilish, tarjimonlarning o‘z yondashuvlarini va ularning ma’no anglashdagi farqlarini o‘rganishga yordam beradi. Bobur tomonidan tasvirlangan hayvon, ko‘rinishidan suvda yashovchi hayvon bo‘lib, turli tarjimonlar tomonidan “water-hog”, “porpoise”, va “dolphin” kabi nomlar bilan tarjima qilingan. Fikrning isboti sifatida har bir tarjimadagi farqlarni batafsil ko‘rib chiqamiz.

Asliyatda: “*Яна **хуки обийдур**, бу ҳам тамом Ҳиндустон дарёларида бўлур. Сувдан баякбор чиқар, боши кўрунур-кўрунмас яна сувга чўмар, қуйруғи кўрунуб қолур, Мунинг тумшуғи ҳам сесор тумшуғидек узундур ва ушоқ қатор тишлари бордур* [203].

Ushbu matnda Bobur Hindiston daryolarida yashovchi “huki obiy” (suv hayvoni)ni tasvirlaydi. Hayvon suvdan chiqib, bir muddat boshini ko‘rsatadi va yana suvga cho‘kadi, faqat quyruq qismi ko‘rinadi. Shuningdek, uning tumshug‘i uzun va krokodilnikiga o‘xshash ekanligi, tishlarining esa qator bo‘lib, o‘tkirligini ta’kidlaydi.

J.Leyden-Erskin tarjimasi:“Another is ***the water-hog***, which is also found in all the rivers of Hindustan. It springs up from the water with a jerk, puts up its head and plunges it down again, leaving no part of its body visible but the tail.” [323]

Tarjimada “huki obiy”ni “water-hog” (suv cho‘chqasi) deb atagan. Bu atama asl matnning mazmuniga to‘liq mos kelmaydi, chunki cho‘chqa va suv hayvoni o‘rtasida sezilarli farq mavjud. J.Leyden hayvonning suvdagi harakatini “springs up from the water with a jerk” (suvdan ziqillab chiqadi) deb tasvirlaydi, bu aniq va tasavvurga oson bo‘lgan ifoda. Shuningdek, hayvonning “head” (bosh) va “tail” (quyruq) qismlari haqida ham to‘g‘ri tasvirlaydi.

Susanna Beverij tarjimasida esa quyidagicha beriladi: "***The water-hog (the porpoise***) is another. This also is in all Hindustan rivers. It comes up suddenly out of the water; its head appears and disappears; it dives again and stays below, showing its tail." [502]

S.Beverij tarjimasi J.Leyden-Erskin tarjimasi bilan o'xshash, ammo u "water-hog"ni "porpoise" (delfin turiga o'xshash boshqa suv hayvoni) deb ataydi. Undagi ushbu aniqlik, hayvonning suvdagi harakati va tashqi ko'rinishini tushuntirishda aniqroq bo'lishi mumkin. S.Beverij, hayvonning "head appears and disappears" (boshining ko'rinishi va yo'qolishi) va "it dives again and stays below" (yana cho'kib, pastga borishi) iboralari orqali, hayvonning harakati va tasvirini yaxshiroq tushuntirgan.

V.Tekston tarjimasida esa mana bunday beriladi: "Another is ***the dolphin***. It too is found in all the rivers of Hindustan. It pops up all at once out of the water. Its head appears and disappears, and then it dives into the water and its tail can still be seen. Its snout is long like a crocodile's, and it has rows of little teeth." [342]

V.Tekston tarjimasi eng yaqin va eng to'liq tarjima sifatida, hayvonni "dolphin" (delfin) deb ataydi. Delfin atamasi asar matnida aytilgan hayvonga eng mos keladigan nom bo'lishi mumkin, chunki bu hayvon suvlarda tez-tez ko'rinib, qaytib cho'kadi. "Its snout is long like a crocodile's" (tumshug'i krokodilnikiga o'xshash) iborasi esa hayvonning o'ziga xos jismoniy xususiyatlarini aniq ta'kidlaydi.

Har uchala tarjimon ham hayvonning suvdagi harakatlarini to'g'ri tasvirlashga harakat qilganlar: "springs up", "comes up suddenly", va "pops up" kabi iboralar hayvonning tez-tez suvdan chiqishini o'ziga xos, jarayonni aniq tasvirlaydi.

Bobur ba'zi o'simliklar ta'rifini yanglish ma'lumot berib qo'ymaslik uchun el og'zidan eshitganini, lekin o'zi ko'rmaganini yozadi. Bu chinakam olimlarga xos xususiyatdir. Masalan, bir giyoh (Mehrigiyoh nazarda tutilgan) nomini eshitgani, uni el lafzida "ayiq o'ti" deb nomlanishi, bu o'tning arabcha nomi "yabruh us-sanam", deyilishi, o'simlik Yettikent tog'larida o'sishi, lekin o'zi esa uni ko'rmaganini "vale bu muddatta eshitilmadi", deb haq gapni aytadi. Vaholanki, haqiqiy mehrigiyoh (ilmiy nomi "mandragora") O'rtayer dengizi atroflarida o'sadi. O'rta Osiyoda esa faqat Turkmanistonning Kopetdog' tog'laridagina uchraydi. Ba'zilar uning ildizi jenshenga o'xshagani uchunmi "Sharq jensheni", deb ham atashadi. Uning mevasi mayda pamildori yoki ituzumga o'xshaydi deb yozadi biologiya fanlari doktori, Karimjon Toyjonov hamda, biologiya fanlari nomzodi Marhamat Matvafaeva "Boburnoma" o'simlik va hayvonot olami haqida"gi maqolasida.

Berilgan jadvaldan foydalanib ***Yabruh-us-sanam*** o'simlik nomining inglizcha tarjimalarini ko'rib chiqamiz va har bir tarjimadagi farqlar va o'xshashliklarni aniqlaymiz.

Asliyatda shunday beriladi: *Баъзи китобларда битибтурларким,* ***"ябрухуссанам"*** *бу тоғлардадур, вале бу мудатта ҳеч эшитилмади*. [36] Tarjimalarga e'tibor qarataylik.

J.Leyden-Erskin tarjimasida quyidagicha beriladi: In many books it is related that the ***Yabruh-us-sannam*** grows on these hills; but now it is quite unknown. (The Yabruh-ussannam is the plant called the mandragora or mandrake.) [6] "Ko'plab kitoblarga ko'ra, Yabruh-us-sannam bu tog'larda o'sadi; lekin hozirda u haqida hech narsa ma'lum emas." Tarjimonlar ushbu o'simlikni mandragora yoki mandrake deb ham ataydi, lekin u hozirgi kunda aniqlanmaganligini ta'kidlaydi.

Susanna Beverijda bunday berilgan: Some books write that ***the mandrake*** is found in these mountains but for this long time past nothing has been heard of it.[11] Susannah tarjimasida Yabruh-us-sannam to'g'ridan-to'g'ri mandrake deb tarjima qilingan. U hozirgi vaqtda bu o'simlikning yo'qolganini qayd etadi.

V.Tekston tarjimasida bunday berilgan: In some books it is written that there is **belladonna** in the mountains, although it has not been heard of in these times. A plant in the Yeti Kent mountains, which the people there call **ayiq oti;** is claimed to have **the properties of mandrake**. It most likely is the mandrake, but they call it by the other name.[39] -"Ba'zi kitoblarga ko'ra, bu tog'larda belladonna bor, ammo hozirgi kunda u haqida hech narsa aytilmagan. Yeti Kent tog'larida, odamlar ayiq o'ti deb ataydigan o'simlik mandrake xususiyatlariga ega deb takidlanadi. Bu, ehtimol, mandrake bo'lishi mumkin, lekin uni boshqa nom bilan atashadi".

V.Tekston tarjimasi Yabruh-us-sanamni belladonna sifatida tarjima qiladi, bu esa boshqa bir o'simlik turini anglatadi. Shuningdek, ayiq o'ti nomi bilan ataladigan o'simlik haqida ham gapiradi, bu o'simlikning mandrake xususiyatlariga ega ekanligini ta'kidlaydi.

Xulosa. Darhaqiqat, Zahiriddin Muhammad Bobur faoliyati va hayot yo'li, izlanishlari har jihatdan o'rganishga arziydi. Boburning birgina "Boburnoma"sini chinakam ensiklopedik asar deyish mumkin. Chunki, unda nafaqat, adabiyot, san'at, tarix, geografiya, balki nabotot va hayvonot olami haqida ham aniq ma'lumotlar keltirilgan. Ularning tarjimalari o'rtasidagi farqlar, asosan, o'simliklarning o'ziga xos nomlanishlari va mahalliy talqinlarga bog'liq bo'lib, ularning tarixiy va madaniy kontekstga mos kelishi muhim.

ADABIYOTLAR:

1. *Amonov M. "Boburnoma"dagi izofiy birikmalarning lisoniy tadqiqi".Filologiya fanlari bo 'yicha falsafa doktori (PhD).: Farg'ona. –2020.*
2. *"Boburnoma" o'simlik va hayvonot olami haqida . Karimjon Toyjonov, biologiya fanlari doktori, Marhamat Matvafayeva, biologiya fanlari nomzodi 2017*
3. *Bazarbayev Sharap Tadjiboyevich "Sohibqiron Amir Temur barpo qilgan firdavsmonand bog'lar" 99-103 bet. www.uzresearchers.com*
4. *Beveridge, Anette Susannah. The Babur-nama in English. Emperor of Hindustan Babur. – London, 1921. – 880 p.*
5. *Dictionary of contemporary English. – Longman., 2000. – 864 p.*
6. *Leyden John. Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammed Baber: Babur Emperor of Hindustan. – London., 1826. – 432 p.*
7. *Teshaboyeva Z. "Boburnoma"dagi frazeologik birliklarning inglizcha tarjimalari qiyosiy tahlili. Tafakkur. Toshkent. – 2018.*
8. *Teshaboyeva Z. "Boburnoma"ning lisoniy jozibasi ingliz tarjimonlari talqinida. Nodirabegim. Toshkent. –2021.*
9. *Thackston Wh.M. The Baburnama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor. New York, 1996. – 554 p.*
10. *Qambarov N. Tarjima transformatsiyalarining lingvokulturologik va kognitiv xususiyatlari. Toshkent. – 2019.*
11. *Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. 2002. Тошкент: Шарқ НМАК, 336 б.*
12. *Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. Шарқ. Тошкент. –2014. 74*
13. *Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Т.: "Шарқ" НМАК, 2008, 336 б.*
14. *Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. Шарқ. Тошкент. –2014.*
15. *https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english*
16. *https://www.amazon.com/Baburnama-Memoir-Babur/dp/8129141752*
17. *https://archive.org/details/baburnamainengli01babuuoft*